

TOEGANG TOT GROND VOOR EEN LANDBOUWMODEL MET TOEKOMST

Dit rapport kwam tot stand naar aanleiding van een enquête bij alle Vlaamse CSA-bedrijven eind 2018 in het kader van een project met steun van Vlaanderen Circulair: 'Ruimte voor voedselproductie in de circulaire economie'. Een samenwerking van De Landgenoten, CSA-Netwerk Vlaanderen, De Ideale Woning en VVSG.

Wekelijks verdwijnen een 20-tal boerenbedrijven in Vlaanderen. Vele boeren naderen de pensioenleeftijd en vinden geen opvolger. Tegelijkertijd kwamen er vorig jaar 56 biologische landbouwbedrijven bij; een nieuwe generatie die gelooft in een duurzame toekomst voor de Vlaamse landbouw. Een populair en vernieuwend landbouwmodel is 'Community Supported Agriculture' (afgekort CSA). Sinds 2012 kent dit model een jaarlijkse groei van vijf of meer nieuwe landbouwbedrijven per jaar. In 2019 bedraagt het aantal CSA-bedrijven 55. Goed voor meer dan 9.000 deelnemers en meer dan 100 ha landbouwgrond. Een toekomstmodel voor de Vlaamse landbouw?

Circulaire voedselproductie

CSA-boeren doen aan landbouw voor - en gedragen door - de gemeenschap. Op een landbouwbedrijf met slechts 2 hectare kunnen ze een driehonderdtal omwonenden voorzien van verse groenten én er een volwaardig inkomen uit halen. Naast het produceren van gezonde voeding, is er meestal ook ruimte voor andere activiteiten op het bedrijf. Zo krijgt de boerderij een multifunctionele invulling, volledig ingebed in de lokale gemeenschap.

Deze boeren kiezen voor biolandbouw of agro-ecologische toepassingen waarbij bodemvruchtbaarheid centraal staat; wat méér koolstof in de bodem betekent minder koolstof in de lucht, beschermt tegen erosie en overstromingen en zorgt voor meer biodiversiteit. Ze sluiten de kringloop op hun bedrijf door het gebruik externe inputs, zoals kunstmest en fossiele brandstoffen, zoveel mogelijk te beperken en lossen met directe verkoop het mobiliteitsprobleem van de voedseldistributie op.

Lokale, agro-ecologische voedselproductie maakt een essentieel deel uit van de circulaire economie en creëert kansen voor de stad op vlak van leefmilieu, gezondheid, sociale cohesie, educatie, zorg, enz. Ze benut de schaarse open ruimte efficiënt in het belang van de hele maatschappij. Slim ontworpen voedselproductie maakt deel uit van de transitie naar een circulaire economie.

Toegang tot grond belemmert nieuwkomers

Hoe beloftevol is CSA als landbouwmodel? Waar liggen de drempels en kansen? Aan innovatieve ideeën ontbreekt het niet bij deze nieuwe generatie landbouwers, aan ruimte om ze uit te voeren vaak wel... De druk op landbouwgrond neemt elk jaar toe, wat de toegang tot grond voor nieuwkomers in de landbouw extra moeilijk maakt.

In het kader van een project met steun van Vlaanderen Circulair 'Ruimte voor voedselproductie in de circulaire economie' organiseerde CSA-netwerk Vlaanderen in samenwerking met de Landgenoten in 2018 een enquête met als doel om een objectief zicht te krijgen op de situatie van alle CSA-bedrijven in Vlaanderen in verband met hun toegang tot landbouwgrond. Daarnaast werd er ook gevraagd naar algemene bedrijfsgegevens, de mate van tevredenheid en toekomstperspectief, en welke andere knelpunten de bedrijven ervaarden.

De enquête bevatte meer dan 50 vragen. De resultaten bestonden deels uit kwantitatieve data (cijfermateriaal en meetbare tendensen) en deels uit kwalitatieve data (antwoorden op open vragen en specifieke toelichtingen). Een schat aan informatie. In dit rapport worden slechts de belangrijkste bevindingen samengevat. De bevraging werd beantwoord door 45 bedrijven, waarvan 1 gestopt was en een vijftal in opstartfase waren. Meer dan 90 procent van de leden van CSA-netwerk Vlaanderen de enquête in.

Bedrijfsgegevens: wie doet wat?

Het klassiek beeld van een CSA-bedrijf is een zelfoogstboerderij die vooral groenten aanbiedt. Hoewel dit nog de meest voorkomende formule blijft, zien we een groeiende trend naar diversificatie toe, en dat op verschillende vlakken:

- **Type CSA:** de helft van de bedrijven zijn zelfoogstboerderijen, 16% leveren enkel pakketten, 31% doet naast zelfoogst ook een deel pakketten.
- **Producten:** slechts 25% van de bedrijven beperken zich tot enkel groenten, de rest bieden ook kleinfruit (77%), eieren (38%), vlees (24%) of bloemen (21%)

aan. Een minderheid (telkens 12% of minder) biedt ook aardappelen, paddenstoelen, granen, honing en zuivel aan.

- **Afzet:** 58% van de bedrijven verkopen via andere kanalen dan enkel CSA-abonnementen. Vooral verkoop aan de horeca (31%) en kleine biowinkels (27%) of losse verkoop (27%). Een minderheid verkoopt aan de groothandel (19%), op markten (12%), aan Buurderijen (12%) en via Voedselteams (7,5%).

De gemiddelde oppervlakte per bedrijf bedraagt 2,7 ha, hoewel 75% van de bedrijven een oppervlakte kleiner dan 2,5 ha heeft. Dit gemiddeld cijfer is vooral te wijten aan een klein aantal gemengde bedrijven met dieren die over grotere oppervlaktes beschikken. Deze ongelijke verdeling wordt ook teruggevonden op vlak van omzet: gemiddeld € 67.000 per jaar, maar de helft heeft een omzet van € 55.000 of minder (voor 36 bedrijven die hier op antwoorden).

De helft van de bedrijven heeft 1 voltijdse werkracht (equivalent), ongeveer een derde heeft meer dan 2 voltijdse werkrachten. Dit wordt ook weerspiegeld in de bedrijfstvormen: 58% zijn eenmanszaken, de rest voornamelijk maatschappen (15%) en landbouwvenootschappen (9%).

De grote meerderheid van CSA's maakt gebruik van externe werkers of hulp, enkel opstartende bedrijven doen er geen beroep op. Voornamelijk gaat het om stagiaires (60% van de gevallen), vrijwilligers (57%), zorgvragers (42%) en gelegenhedenarbeiders (40%). De helft van de respondenten heeft verschillende vormen van samenwerking met andere bedrijven: meestal het uitwisselen van producten (57%) maar vaak ook van materiaal, mest of gebruik van machines (47%).

Kwart CSA-boeren op onzekere gronden

Van 47% van de bedrijven is minstens één van de zaakvoerders eigenaar van de landbouwgrond, de andere helft is geen eigenaar. Zij zitten meestal op gronden die in eigendom zijn van particulieren (54%), familie (17%) of coöperatieve venootschappen (17%). Bij vijf bedrijven (11%) is toegang tot grond geregeld via De Landgenoten, zij hebben carrièrelange zekerheid over het gebruik van de grond. Maar liefst 68% van de respondenten zou (eventueel) bereid zijn om grond door/via de Landgenoten te laten aankopen.

Meer dan de helft (53%) van de respondenten woont aan of op het bedrijf. Bij de rest woont 57% op meer dan 5 km van hun bedrijf en 29% zelfs op 10 km of meer van hun veld.

Het type overeenkomst voor gebruik van gronden bij niet-eigenaars is zeer uiteenlopend: voor 30% is dit gratis of in bruikleen (vaak zonder schriftelijke afspraak) en voor 9% in er een bezetting ter bedde. Slechts 26% heeft een officiële een seizoens- of loopbaanpacht, bij 9% zijn het verschillende gebruiksrechten voor verschillende percelen, en de overige 26% heeft nog andere vormen van gebruiksovereenkomsten.

Algemeen verontrustend is dat onder alle respondenten 18% al eens is moeten verhuizen en de helft beperkingen of problemen kent m.b.t. het gebruik/bestemming van de grond voor hun landbouwactiviteit. Bovendien zouden 65% (eventueel) willen uitbreiden, 45% meer zekerheid willen in hun toegang tot grond en 31% meer of betere gebruiksrechten willen hebben.

Eigendom van grond of zekere toegang tot grond speelt een grote rol in hoeverre de CSA-boeren tevreden zijn. Een selectie gegevens illustreert dat goed. Van de niet-eigenaars heeft 37,5% geen of enkel een mondelinge overeenkomst voor toegang tot grond, en kent 42% een zeer korte (meestal 1 jaar) opzegtermijn. Nog 37,5% geeft een lage score voor toegangs zekerheid in de nabije toekomst en 35% geeft aan dat de graad van zekerheid een sterke rol speelt in hun bedrijfsvoering. 51% van de niet-eigenaars wil (eventueel) de grond waar ze op boeren kopen...

Infrastructuur en tevredenheid

De meeste bedrijven beschikken over tunnelserres (87%), elektriciteit (80%) en een boorput (87%). Minder bedrijven hebben een gebouw zoals een schuur of loods (67%) of een glazen serre (27%). Eigenaar zijn of ter plaatse wonen speelt een sterke rol betreffende de aanwezige infrastructuur, zoals deze tabel illustreert:

Infrastructuur:	Eigenaar of niet		Woonst of niet	
Gebouw (schuur, loods)	81%	54%	88%	62%
Elektriciteit	95%	67%	92%	67%
Boorput	95%	81%	88%	83%

Verduidelijking: 19% van eigenaars wonen níet ter plaatse en 29% van boeren die ter plaatse wonen zijn géén eigenaar.

Bij de 17 eigenaars die ook ter plaatse woonden (38% van totaal) had 94% een gebouw, boorput en elektriciteit, en altijd tunnels of een serre (41%). Bij degenen die niet ter plaatse woonden hadden maar 14% een serre en 62% tunnels. Bij niet-eigenaars hadden 21% een serre en ook 62% tunnels.

We bevroegen ook hoe *tevreden* CSA-boeren zijn met hun situatie en infrastructuur, op basis van een score van 1 tot 5 (1 of 2 = ‘ontevreden’, 4 of 5 = ‘tevreden’). Zoals de tabel hieronder illustreert blijken de meeste bedrijven tevreden te zijn over hun bereikbaarheid, ligging, de eventuele verdeling van hun percelen, de aanwezige wegen en paden en de algemene bodemkwaliteit. Minder boeren zijn tevreden met hun drainagesituatie (natte bodems in winter), maar vooral met de staat of geschiktheid van hun gebouwen voor landbouwactiviteiten. Hierover is bijna de helft ontevreden.

Situatie:	‘Tevreden’	‘Ontevreden’
Bereikbaarheid	76%	7%
Ligging	76%	11%
Verdeling percelen	69%	16%
Wegen en paden	60%	11%
Bodemkwaliteit	60%	9%
Drainage	51%	30%
Geschiktheid gebouwen	37%	47%

Bij niet-eigenaars is zelfs maar 18% tevreden met de geschiktheid van hun gebouwen. Voor degenen die niet ter plaatse wonen is maar 11%, tevreden over de geschiktheid van de gebouwen

Andere knelpunten

Door middel van hetzelfde scoresysteem werd gepolst naar andere mogelijke knelpunten, namelijk: voldoende grond(water), beschikbaarheid van (biologische) mest of gecertificeerde compost, potentiële concurrentie door naburige bedrijven, voldoende afzetmogelijkheden en de combinatie van werk en privéleven. Voor al deze knelpunten is meestal niet meer dan de helft ‘tevreden’ en niet meer dan een derde ‘ontevreden’, zoals de volgende tabel toont:

Knelpunt:	‘Tevreden’	‘Ontevreden’
Voldoende (grond)water	53%	16%
Beschikbaarheid (bio) mest & compost	42%	31%
Concurrentie naburige bedrijven	64%	13%

Afzetmogelijkheden	33%	29%
Combinatie werk-privé	27%	36%

Voor deze knelpunten zijn er geen grote verschillen betreffende eigendom of woonst ter plaatse. Alleen voor de combinatie van werk en privéleven zijn er bij niet-eigenaars/niet ter plaatse wonende meer ontevreden CSA-boeren (43%) dan bij eigenaars of ter plaatse wonende (29%).

Er zijn grote verschillen in hoeverre de CSA-boeren moeilijkheden ervaren met de verschillende knelpunten. Het is hierdoor niet evident om op basis van de cijfers uit de enquête directe oorzaken te bepalen of verbanden te leggen. Als al deze knelpunten samenkomen met een onzekere of preciaire toegang tot grond komen we echter wel tot enkele relevante conclusies. Hiervoor moest er in de enquête ook op meer diepgaande kwalitatieve wijze naar de resultaten gekeken worden.

Combinaties van knelpunten: toegang tot grond als rode draad

Met een bijkomende handmatige screening van de individuele antwoorden en toelichtingen, hebben we een zestal knelpunten of 'issues' die vaak voorkomen kunnen identificeren.

Ongeveer de helft (23 bedrijven) ervaart moeilijkheden met minstens twee van deze knelpunten. Deze bedrijven worden verder onder de loep genomen onder de naam van 'probleemgroep'.

Dit zijn de belangrijkste knelpunten die gevonden werden:

1. **Beperkte autonomie** als boer door in loondienst te zijn: maar 17% van deze groep maar telkens geassocieerd met heel wat andere knelpunten
2. **Onvoldoende afzet of leden**, of een bijzonder lage omzet per voltijds equivalent werkkraft: ongeveer de helft van de probleemgroep
3. **Onzekere, korte of enkel mondelinge gebruiksovereenkomst**: geval voor 46% van de probleemgroep
4. **Nood om uit te breiden**, niet genoeg grond, percelen verspreid of versnipperd: helft van probleemgroep
5. **Beperkte, slechte of ongeschikte infrastructuur** op het bedrijf (in het algemeen): 67% van probleemgroep
6. **Beperkte gebruiksrechten of weinig mogelijkheden** met betrekking tot landbouwactiviteiten: 58% van de probleemgroep

Binnen deze probleemgroep botst meer dan de helft met 3 of meer van de bovenstaande knelpunten. Vijf bedrijven (21%) worstelen zelfs met 5 van de 6

knelpunten - hiervan zijn er twee bedrijven het afgelopen jaar gestopt... Elk bedrijf heeft natuurlijk zijn uitdagingen, maar wanneer ze opstappen kan het leiden tot een onhoudbare situatie.

Behalve de twee problemen verbonden aan beperkte autonomie of afzet, hadden de overige **vier kritieke knelpunten te maken met toegang tot grond; zekerheid, de afspraken en rechten rond het gebruik ervan, en alles wat erbij komt kijken.**

Bij het vergelijken van enquêtegegevens van de probleemgroep met die van de rest van de bedrijven kwamen nog meer verontrustende feiten naar boven. Deze tabel somt de belangrijkste op:

Vraag-onderwerp:	Probleemgroep	Overige bedrijven
Eigenaar	30%	62%
Woonde ter plaatse	39%	67%
Wil (eventueel) verhuizen	43%	10%
Nood om uit te breiden/diversifiëren	39%	14%
Tevreden toegangs zekerheid	27%	87%
Had een gebouw	65%	81%
Had elektriciteit	65%	100%
Tevreden geschiktheid gebouw	14%	57%
Tevreden wegen & paden	43%	76%
Tevreden ligging	61%	90%

Voldoende (grond)water	39%	67%
Problemen combinatie werk-privé	56%	14%

Op basis van de eerder verkregen inzichten is het niet verbazingwekkend dat heel weinig bedrijven in de probleemgroep eigenaar zijn van grond of zekere toegang hebben tot grond. Deze CSA-boeren hebben duidelijk veel meer nood aan uitbreiding en er is een grotere bereidheid om te verhuizen. Ook qua infrastructuur, ligging, bereikbaarheid, ... is er minder tevredenheid. En let ook op het verschil in tevredenheid op vlak van combinatie van hun werk en privéleven.

Vele CSA-boeren zijn nieuwkomers in de landbouw, die niet genieten van de opgebouwde eigendom, kapitaal en infrastructuur van gevestigde (familiale) landbouwbedrijven. Hoewel het om een relatief kleine groep landbouwers gaat, is de onzekere toegang tot grond en alle gevolgen van dien, duidelijk een rode draad. Zekere toegang tot grond helpt om heel wat knelpunten te vermijden.

We kunnen er als gemeenschap voor kiezen om landbouwgrond in te zetten voor lokale, agro-ecologische landbouw; waarvan CSA-landbouw een beloftevol voorbeeld is. Zo creëren we kansen voor innovatieve en circulaire landbouw die bodemvruchtbaarheid én bewustzijn opbouwt, die zich losmaakt van externe inputs, die kringlopen van nutriënten sluit, én die zich verbindt met de consument.